

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
29. Sayı/Issue Aralık/December 2022
Samsun-Türkiye/ Turkey www.dedekorkutdergisi.com

DOI: <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut502>

Araştırma Makalesi/ Research Article

Codex Cumanicus'ta Geçen "büsre-/büsure-" ve "yöpsin-/yöpsen-" Fiilleri Üzerine

On The Verbs "büsre-/büsure-" and "yöpsin-/yöpsen-" Seen in Codex Cumanicus

Öz

Türk tarihinde çok önemli rol oynamış boylardan biri de Kuman-Kıpçaklardır. Yüzyıllar boyu çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olan bu kavim, fethettikleri ve yurt edindikleri ülkelerdeki topluluklar ile yoğun bir münasebet içerisinde bulunmuşlardır. Bu bazen salt kültürel boyutta kendisini göstermiş bazen de din ve inanç hususunda meydana gelmiştir. Kuman-Kıpçak Türkleri buldukları coğrafyada geçerli olan dini sistemlere girdikleri için konuştukları dile ait malzemelerde de yeni kabul edilen dine ait kelimelerin yer alması kaçınılmaz olmuştur. Özellikle Doğu Avrupa'ya yerleşen Gregoryen Kıpçakların Hıristiyanlığı benimsemesi dolayısıyla, söz konusu dini aldıkları Ermenilerin dilinden birtakım sözcükler Kıpçak Türkçesine girmiştir. Yine aynı coğrafyada, bilhassa Karadeniz'in kuzeyinde ve İdil-Ural havzasında yerleşenlerin ise Katolik Hıristiyanlarla kurulan komşuluk ve ticaret ilişkisi dolayısıyla din ve kültür tesiri altında kaldıkları görülmüştür. Türkçenin Latin harfli en eski metni olan Codex Cumanicus'un kısmen misyonerlik kısmen de ticaret niyetiyle kaleme alındığı genel olarak kabul edilmektedir. Bu eserin ağırlıklı dualardan oluşan Almanca bölümünde, farklı telaffuzlarıyla yer alan iki fiil ("büsre-/büsure-" ve "yöpsin-/yöpsen-") dikkatimizi çekmiştir. Bu çalışmada söz konusu fiiller hakkında kökenbilimi açısından değerlendirmeler yapılmıştır. Özellikle yazmanın elimizde mevcut olan tek nüshasında kelimelerin nasıl yazıldığı ve eseri inceleyen araştırmacıların bunları nasıl okuduklarından bahsedilmiştir. Etimoloji (kökenbilimi) incelemesinin öncesinde ise, nüshada var olan yazım problemleri dikkate alınarak fiillerin muhtemel fonetik ve morfolojik seyirleri üzerine tahminler yürütülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Codex Cumanicus, Kuman Türkleri, Hıristiyanlık, "büsre-/büsure-", "yöpsin-/yöpsen-".

Abstract

One of the tribes that played a very important role in Turkish history is Cuman-Kipchaks. This tribe spreading over a very wide geography for centuries, had intense relations with the communities in the countries they conquered and settled in. This sometimes showed itself only in the cultural dimension, and sometimes it occurred in terms of religion and belief. Since Cuman/Kipchak Turks entered the religious systems that were valid in their geography, it was inevitable that the newly accepted religious words should be included in the materials of the language they spoke. Especially since the Gregorian Kipchaks settling in Eastern Europe adopted Christianity, some words from the language of the Armenians, from whom they took the religion in question, entered the Kipchak Turkish. Again, it was seen that those who settled in the same geography, especially in the north of the Black Sea and in the Idil-Ural basin, were under the influence of religion and culture due to the neighborhood and trade relations established with the Catholic Christians. It is generally accepted that Codex Cumanicus, which is the oldest text in Turkish with Latin letters, was written partly for missionary purposes and partly for commercial purposes. In the German part of this text, which consists of prayers, two verbs with different pronunciations ("büsre-/büsure-" and "yöpsin-/yöpsen-") caught our attention. In this study, evaluations were made about the verbs in question in terms of etymology. First of all, how the words were written in the only copy of the manuscript that we have and how the researchers who examined the work read them were mentioned. Before the etymology analysis, predictions were made on the possible phonetic and morphological courses of the verbs, taking into account the spelling problems in the copy.

Keywords: Codex Cumanicus, Cuman Turks, Christianity, "büsre-/büsure-", "yöpsin-/yöpsen-".

Mehmet Oğuzhan Kuşoğlu*

Sorumlu Yazar Corresponding Author

* Dr. Öğr. Üyesi

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü, Kat: 3, Oda
Numarası: 321, Süleymanpaşa/
Tekirdağ

Elmek: mokusoglu@nku.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8658-1456

Makale Geçmişi Article History

Geliş Tarihi: 10.10.2022

Kabul Tarihi: 01.11.2022

E-yayın Tarihi: 30.12.2022

Atıf/Citation:

Kuşoğlu, M.O. (2022). Codex Cumanicus'ta Geçen "büsre-/büsure-" ve "yöpsin-/yöpsen-" Fiilleri Üzerine. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (29), s.33-51.

Giriş

Kuman-Kıpçak Türkleri çeşitli milletlerin kaynaklarında farklı adlar altında gözlemlendiğimiz eski bir Türk kavmidir. İslam kaynaklarının "Kıpçak (Kıfşak, Khıfşakh)" ismiyle anmayı tercih ettikleri bu kavmin Bizans ve Latin kaynaklarında "Kumanos, Kumanoi, Cumanus, Komani", Rus kaynaklarında "Polovets", Macar kaynaklarında "Kun", Ermeni kaynaklarında "Khartes", Alman ve diğer batılı milletlerin eserlerinde ise "Falben, Falones, Valani, Valwen, Pallidi" (Kafesoğlu, 1983: 175) gibi adlarla zikredilmiş olduğunu bilmekteyiz. Rus, Alman, Ermeni ve diğer batılı kaynaklarda geçen bu farklı isimlerle bu Türk kavminin sarışınlığının (sarı, sarımsı, açık sarı, saman sarısı) vurgulanmaya çalışıldığını anlıyoruz. Nitekim 1055-1056 yıllarına ait olan bir Rus kroniğinde Kumanların Türkmen, Peçenek ve Tork (Uz) kavimleriyle aynı cinsten oldukları, ayrıca ten ve saç rengi gibi ayırt edici fiziksel özellikleri yazılmıştır. Gerek Müslüman gerekse de Hıristiyan milletlerin eserleri, Kumanların beyaz tenli ve kumral saçlı oldukları hususunda hemfikirdirler (Kafesoğlu, 1983: 175). Tarihte ve dahi günümüzde nüfusunun büyük bölümü İslamiyet'i benimsemiş olup zamanımıza Altın Orda ve Memluk devletleri bünyesinde işlenmiş çok sayıda Arap harfli yazma eser bırakan Kuman-Kıpçak Türklerinin bir bölümü de Hıristiyanlığın muhtelif mezheplerini kabul etmişlerdir. Üzerinde çalıştığımız konu (Codex Cumanicus) icabı, yazımızda Müslüman Kıpçak Türklerinin tarihi hakkında yoğun bilgiler verilmeyip Hıristiyanlığı benimseyen unsurlar ve onların serüveni üzerinde durulacaktır.

Kuman-Kıpçak Türklerinin varlığını özellikle 11. yüzyıldan itibaren Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda, İdil-Ural havzasında, Kafkaslarda ve Doğu Avrupa'da müşahede etmemize rağmen, onların öncüsü olarak kabul edilebilecek birtakım unsurların, bazı araştırmacılara göre M.Ö. IV yüzyıla kadar uzanabildiğini öğreniyoruz. Örneğin, "Gürcistan Tarihi" adlı kitap, Büyük İskender'in Kür nehri boyunca yerleştiği sırada, o bölgede adı "İptidaî Türkler" (Bunturki) ve Kıpçak olarak geçen kavimleri gördüğü bilgisini paylaşmaktadır (Brosset, 2003: 16). Buna ilave olarak, yine Gürcistan'da, M.S. 12. yüzyılın başlarında Hıristiyan Kıpçak Türklerinin varlığını, bilhassa Kral IV. David'in ordusunun ağırlık merkezini oluşturan unsurlardan birisi olarak tespit edebilmekteyiz (Kurat, 2019: 83-84, Kırzioğlu, 1992: 112). Atrak ismindeki Kıpçak başbuğunun kızının Gürcü kralı IV. David ile evlenmesiyle birlikte Kuman-Gürcü münasebetlerinin olumlu anlamda gelişmeye başladığını anlıyoruz. O kadar ki, Gürcüler, Kuman askeri birliklerine dayanarak bir başka Türk unsuru olan Selçuklulara karşı birlikte mücadele içerisine girmişlerdir (Kurat, 2019: 84). Kayınpederi Atrak'ın liderliğindeki Kıpçaklar sayesinde Abhazyaya ile Selçuklu egemenliğindeki Kartel'i ele geçiren David'in, aynı zamanda Kıpçakların eskiden Orta Asya'da Oğuzlar ile olan rekabetlerinden ve ilaveten yeni edindikleri Hıristiyanlık inancının getirdiği duygu durumundan başarıyla istifade ettiğini öğreniyoruz (Kırzioğlu, 1992: 117). Gürcistan'a gelip yerleşen bu Kıpçak unsurlarının yerleşimleri Bagratlı IV. David zamanı ile sınırlı kalmamış, Kraliçe Tamar (Tamara) devrinde de devam etmiş, David'in getirip Yukarı Kür ve Çoruk boylarına yerleştirdikleri için "Eski Kıpçaklar", Tamara'nın getirip Khıram çayı ile Orta Kür boylarına iskân ettiklerine ise "Yeni Kıpçaklar" adları verilmiştir (Kırzioğlu, 1992: 122).

Kafkaslardaki Hıristiyan Kıpçak Türklerinin varlığını ortaya koyan delillerden biri de şüphesiz Ermenilerin millî mezhebi olan Gregoryenliği benimsemiş olan insanlardır. 11. yüzyılda Kars'ta bulunan Ani merkezli Bagratid (Bagratlı) krallığının Alparslan ve Melikşah'ın akınları sonucunda kesin olarak 1080 yılında Selçuklu egemenliğine girmesi (Gündüz, 2001: 515) ile birlikte, Ermenilerle aynı mezhebi benimseyen bölgedeki Kıpçaklar, Kafkasları aşarak önce Kırım'a ardından da bugünkü Ukrayna ve Polonya topraklarına yerleşmiş ve orada kendi kiliselerini kurmuşlardır. Literatürde "Ermeni Kıpçakçası" (Tekin-Ölmez, 1999: 46) adı verilen bu kilise metinlerini oluşturanların soy bakımından Ermeni mi yoksa Kıpçak Türkü mü olduğu konusu halen tartışmalıdır. Talat Tekin ve Mehmet Ölmez'e göre, Ermeni soyundan gelen bu insanlar, özellikle Kırım'a yerleştikten sonra orada yaşayan Kıpçaklarla kurdukları sıkı ilişki neticesinde bu Türk kökenli insanların dilini hem konuşma hem de kiliselerinde bir ibadet dili olarak benimsemiş ve işletmişlerdir (Tekin, Ölmez, 1999: 46). Aleksandr Garkavets, Yaşar Kalafat ve Erdoğan Altınkaynak ise bu insanların Türk asıllı oldukları görüşündedirler (Altınkaynak, 2006: 10-11). Kalafat, onların büyük ölçekte Oğuz olduğunu savunurken, Garkavets ve Altınkaynak'a göre bu bölgelere göç eden Gregoryen Hıristiyanlar aslen Kıpçak'tır. Bu araştırmacılara göre Kıpçak Türkleri Gregoryen Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra Ermenilerle karışmışlardır, halen Lübnan'da yaşayan Ermenilerin ana dilleri Türkçedir, bilhassa Anadolu Türk kültürü ile yakınlıklar, mimaride ve taş işçiliğindeki kültürel kodlar, aşıklık geleneğinin hem de "Aşuh" adıyla var olması gibi realiteler onların Türk soylu olduğuna kanıttır (Altınkaynak, 2006: 10). Gerçekten de, yukarıda bahsedilen kültürel ve dilsel verilerin haricinde, tarihteki "Ermeni" ve "Rum" adlarının yalnızca bir etnonim (kavim adı) değil, aynı zamanda Hıristiyanlıktaki millî kilise gerçekliğine uygun olarak bir cemaat adı olması ve içerisinde o kiliseye intisap eden her türlü ırka mensup insanları barındırması, bu ikinci ihtimal üzerinde düşünmemizi sağlamaktadır. Nitekim günümüzde ana dili Ermenice olan insanların yüzyıllar boyunca kendi milletlerini tarif ederken "Hay" (հայ), konuştukları dil için "Hayeren" (հայերեն) (Ermenice), köken olarak bağlı oldukları ülkeyi (Ermenistan) tarif ederken ise "Hayastan" (հայաստան) dediklerini biliyoruz (Karaca, 2001: 58). "Ermeni" etnonimine kaynak olan "Armenya" ise esas itibarıyla yer adı (toponim) olup anlamı "yukarı, el, yukarı ülke"dir (Kırzioğlu, 1992: 222). Ancak 1850'lerden sonra "Ermeni" cemaat adının siyasi saiklerle bir ulus adına doğru dönüştürülüp Gregoryen kimliğinin de Hay/Hayk etnik kimliği ile birleştirildiğini görüyoruz (Altınkaynak, 2006: 9). Ukrayna ve Polonya topraklarındaki kiliselerde yazılan Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinleri, 16. ve 17. yüzyıllara ait olup bu metinler Nadejda Chirli tarafından çalışılarak kitap haline getirilmiştir (Chirli, 2005).

Hıristiyan Kuman-Kıpçak Türkleri dendiği zaman aklımıza yalnızca Kafkasya coğrafyası gelmemektedir. Balkanlar dâhil olmak üzere Doğu Avrupa'nın birçok alanında da yoğun olarak yaşamış olan bu topluluğun Sibiryaya kadar uzanan ve İslam kaynaklarında Deşt-i Kıpçak (Kıpçak Bozkırı) adıyla anılan coğrafyada uzun yüzyıllar hüküm sürdüğü bilinen bir gerçektir. Ancak Avrupa'daki Kumanların, özellikle Moldova'daki unsurların 1223 Kalka savaşından sonra o dönemde "Cumania" adı verilen bölgede Hıristiyanlığı kabul ederek kendileri için piskoposluk kurmalarıyla (Kafesoğlu, 1983: 183) başlayan sürecin, onların zamanla asimilasyonunu hızlandırdığı anlaşılmaktadır. Romanya, Moldova, Macaristan Kumanlarının yüzyıllar içerisinde tamamen Hıristiyanlaşması sonucu bu kitleler kendi dillerini unutmuş,

geriye yalnızca bazı kişi ve yer adları kalmıştır. Örneğin, 1330'larda meydana geldiği düşünülen ilk Romen devletinin de Kuman-Kıpçak unsuruna dayanan bir başbuğ ailesi tarafından kurulması, kurucusunun Tok-demir oğlu *Basar-aba* olması ve bu Basar-aba kişi adının sonradan Romanya'nın kuzeyindeki *Besarabya* bölgesinin adına temel oluşturması (Kafesoğlu, 1983: 183-184) dikkat çekici bir ayrıntıdır. Yine 15.-16. yüzyıllardaki Romen devlet büyüklerine ait Akbaş, Akkuş, Bozdoğan, Bilik, Berendey, Barak, Bars, Beğbars, Buğa, Belçir, Kara, Kızıl, Kazan, Şişman, Temirtaş, Tok, Ötemiş gibi adların varlığı da bu görüşü desteklemektedir (Kafesoğlu, 1983: 184). Günümüzde Kuzey Makedonya'nın önemli şehirlerinden biri olan Kumanova da bu hususta hatırmıza gelen önemli yer adları arasındadır.

Codex Cumanicus

Doğu Avrupa'da yerleşmiş olan Kuman Türklerinin hatırı sayılır bir kesiminin Hıristiyanlığı benimsemesi sürecini hızlandıran faktörlerden birisi de kendilerinin batı komşuları olan Katolik mezhebinden milletlerin misyonerlik faaliyetleri olmuştur. Bu hususta bilhassa Alman ve İtalyan rahipler başı çekmiştir. "Kuman Kitabı" (Argunşah-Güner, 2015: 21) anlamına gelen tarihî Kuman Türkçesi metni "Codex Cumanicus"un iki bölümden meydana gelmiştir. Bunlardan birincisi İtalyan bölümü adını taşımış ve yazılış amacı itibarıyla de ticaret faaliyetlerinin yaygınlaşması amacını gütmüş olup, ikincisi Alman bölümü ise Kuman Türkleri arasında Hıristiyanlığı yaymak amacıyla yazılmıştır.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere, Codex Cumanicus, İtalyan ve Alman bölümü olmak üzere iki defterden ibaret olan, yazılış yeri ve tarihi tam olarak bilinmeyen, elimizdeki tek nüshası ise İtalya'nın Venedik kentindeki San Marco (Saint Marcus) kütüphanesinde *Bibliothecae Divi Marci-Bibliothecae Nazionale di S. Marco-Bibliothecae ad templum Divi Marci Venetiarum, Venezia, Mss. Latini, Fondo antico, Collocazione 1597, Codex DXLIX/No 549* da bulunan (Argunşah-Güner, 2015: 21), XI. VII. 1303 tarihli olan bir yazmadır. İtalyan bölümünün başında eserin yazılış tarihi (Argunşah-Güner, 2015: 22) olarak verilen bugünün, yazmanın kaleme alınma tarihi olup olmadığı konusunda tartışmalar mevcuttur. Geza Kuun, Konstandin Jireçek, Willy Bang 1303 tarihini telif tarihi olarak kabul etmiş, ancak sayıca daha kalabalık bir bilim insanı kitlesi, bu tarihin telif değil istinsah tarihi olduğunu düşünerek farklı tarihler vermişlerdir. Aleksandr Samoyloviç 1294, S. S. E. Malov 1295-1296, Gyöffy György ve Annamarie von Gabain 1330'dan sonra, Davoud Monchi-Zadeh 1325, Dagmar Drüll 1292-1295, Louis Ligeti 1292-1294, Bazin 1293-1295, Gabain 1303-1362 yıllarını (Argunşah-Güner, 2015: 22) eserin vücuda getirildiği tarih olarak vermişlerdir. Vladimir Drimba, eserin 1294'te yazılmaya başladığı, eldeki nüshanın ise 1324-1325 yılları arasında Kırım'ın Solhat şehri yakınlarındaki Saint-Jean Manastırı'nda istinsah edildiği görüşünü dile getirmiştir. (Argunşah-Güner, 2015: 22). Drimba'ya göre adı geçen manastırın varlığını tespit eden Rasovsky'nin fikrinde de Codex'in başında bulunan tarih, telif değil, kopya tarihidir (Argunşah-Güner, 2015: 22). Codex Cumanicus'u, gerek yazım gerekse de dilbilgisi yönünden titiz bir biçimde inceleyen ve eserin tamamını günümüz Türkçesine tercüme edip, her iki bölümün (codex) sözlüklü dizinini hazırlayan Mustafa Argunşah ve Galip Güner, "birinci codex"te yer alan takvimdeki Latince, Farsça ve Kumanca ay isimlerinden hareketle, bilhassa Farsça sütunda yer alan aslında Arabî ayları takip etmiş, hicri tarihleri miladi tarihlerle karşılaştırmak suretiyle bazı

tespitlerde bulunmuşlardır. Buna göre, Codex Cumanicus 1291, 1292 veya 1293 yıllarının birinde yazılmış olabilir (Argunşah-Güner, 2015: 24).

Eserin yazıldığı yer konusu da henüz açıklığa kavuşmuş değildir. Genellikle Kırım ve civarındaki şehirler ile Volga nehri kıyısındaki Saray şehri tahminler içerisinde öne çıkmaktadır. İtalyanca codex, Kırım'ın Solhat şehrinde yazılmış olmalıdır, çünkü Kırım bir deniz memleketi olup Cenevizli (İtalyan) tüccarların yoğun olarak kullandıkları bir bölgedir. Özellikle Solhat şehri, 13.-14. yüzyıllarda çok önemli bir ticaret merkezi olup ayrıca büyük bir İtalyan kolonisini barındırmış olması (Argunşah-Güner, 2015: 25) açısından da önem arz etmektedir. İtalyanca codex'in Latince ve Kumanca unsurlarla birlikte Farsça ifadeleri de barındırması ise, Kefe şehrinin deniz yoluyla Trabzon şehriyle, Trabzon'un ise kara yoluyla Tebriz'le olan bağlantısı ve yoğun ticari ilişkileri olmalıdır. Cenevizlilerin 13. yüzyıl sonlarında İran'a hâkim olan İlhanlı Devleti ile olan ticareti de bilinen bir gerçektir (Argunşah-Güner, 2015: 24-25). Bu durumda, eserin İtalyanca bölümünün İtalyan kolonilerinin yoğun olarak bulunduğu Karadeniz'in kuzeyindeki bölgelerde ve bilhassa Kırım yarımadası yakınlarında, Almanca bölümünün ise tamamen dinî amaçlarla Alman misyonerlik faaliyetlerinin yürütüldüğü Kıpçak şehirlerinin birinde yazılmış olması akla gelebilir. (Argunşah-Güner, 2015: 25). Zira Cenevizli İtalyan ticaret erbabının hem İran'daki İlhanlı Devleti ile hem de Altınordu Devleti ile var olan güçlü ticari ilişkilerin daha iyi olması açısından Farsça ve Kuman-Kıpçak Türkçesi kelimelerinin öğrenilmesi önemli bir ihtiyaç olarak görmesi doğal görünmektedir. Alman bölümü ise, daha ziyade Hıristiyanlığa ait temel duaları, vaaz ve ilahileri içerdiğinden ötürü Kıpçaklar arasında Hıristiyanlığı yaymayı amaçlayan bir misyonerlik metni olarak değerlendirilebilir (Argunşah-Güner, 2015: 25-26).

Codex Cumanicus'un Dili

Codex Cumanicus'un dil özellikleri hakkında ülkemizde yapılan araştırmalar, eserin ana hatlarıyla günümüz Kıpçak grubu Türk yazı dilleriyle büyük benzerlikler taşıdığını gözler önüne sermektedir. Hem ses, hem de şekil bilgisi itibarıyla, ayrıca söz varlığı açısından yazmanın dilinin bilhassa Karadeniz'in kuzeyindeki Kırım Tatar, Kazan Tatar, Başkurt, Karay (Karayım) Türkçeleri ile Kafkaslarda mevcut olan Kumuk ve Karaçay-Balkar Türkçeleri ile olan benzerliği çoğu kez gündeme gelmiştir. Bu benzerlikleri gündeme getiren araştırmalar arasında Annamari von Gabain'in "Codex Cumanicus'un Dili" adlı kitap bölümünü, (Gabain, 1988) Ufuk Tavkul'un "Codex Cumanicus ve Karaçay-Malkar Türkçesi" (Tavkul, 2003) adlı makale çalışmaları, Çetin Pekacar, Ahmet Turan Türk ve M. Emin Yıldızlı'nın hazırladığı "Codex Cumanicus ve Kumuk Türkçesinin Söz Varlığı-Fiiller" (Pekacar, Türk, Yıldızlı, 2014) adlı bildirisi ile Saadet Çağatay'ın "Türk Lehçelerinden Örnekler" (Çağatay, 1950) adlı kitabını hatırlamak önem arz etmektedir. Türkiye'de Codex Cumanicus'un sınırlı da olsa ilk neşrini yapan Saadet Çağatay, yukarıda adını zikrettiğimiz kitabının ikinci cildinde Codex Cumanicus'un dili ile günümüzde en çok hangi yazı dillerinin benzeştiği hususunda bilgiler vermiştir:

"Kuzey Kafkasya'da diğer iki kardeş kabile Balkarlar ve Kumuklarla yan yana otururlar. Dilleri birbirinden ayırlamayacak kadar yakındır ve Yeni Kumanca olarak adlandırılan Kırım Tatarcası, Karayımca ile Kıpçak dil grubunun Karadeniz-Hazer (Ponto-Kaspi) bölümüne girmektedir. Yeni Kumanca, bugün Ural grubuna giren Kazan, Batı-Sibirya lehçeleri ile birlikte, XIII. yüzyıl sonlarında yazıldığı tahmin edilen ve Doğu Türkçesine pek

yakın olan Ana Kıpçak yazı dilini temsil eden Codex Cumanicus adlı eserin dilinin devamı olarak kabul edilmektedir" (Çağatay, 1972: 114).

Yukarıda söz konusu edilen modern Türk yazı dilleri ile Codex Cumanicus'un yakınlığı, yazmayı her yönüyle ele alıp neşreden Argunşah ve Güner'in de kaydettiği noktalardan birisi olmuştur:

"Eserin dili metinde "Tatarça" ve "Tatar Til" olarak gösterilmiştir. Kıpçak kelimesi kitapta yer adı olarak geçmektedir. Latince sözlerde ise dilin adı Komanca (Kumanca) olarak belirtilmiştir. Bilindiği gibi, Kuman adı bir dönem Kıpçak adı yerine kullanılmış, daha sonra Kıpçak kullanımı yaygınlaşmıştır. Kitabın dilini değerlendirenler, eski Kıpçak İmparatorluğu topraklarında konuşulan Türk lehçeleriyle bugünkü Kazan Tatar Türkçesi, Kırım Tatar Türkçesi, Nogay Türkçesi, Karaçay Türkçesi, Kumuk Türkçesi ve Karayim Türkçesi arasında benzerlikler kurmuşlardır" (Argunşah-Güner, 2015: 26).

Prof. Dr. Mustafa Argunşah ve Doç. Dr. Galip Güner, yukarıda eserin dili ile tespitlerini paylaşmaktan başka, aynı zamanda yazmanın tamamını Türkiye Türkçesine aktaran araştırmacılar olarak, hazırladıkları kitap çalışmasında yazım özelliklerinden de ayrıntılı olarak bahsetmişlerdir (Argunşah-Güner, 2015: 37-58). Özellikle, yıllar öncesinde Saadet Çağatay'ın da kitabında paylaştığı "Ave porta paradisi" (Çağatay, 1950: 107) bölümünün orijinal ilk sayfasında gördüğümüz birtakım yazım (imla) problemleri gerçekten, konuyu araştıranlar açısından büyük bir problem teşkil etmekteydi. Her ne kadar Codex Cumanicus'un Latin harfleriyle kaleme alınmış olmasının Arap harfli Orta Türkçe metinlerin çözümlenmesine yardımcı olacağı (Argunşah-Güner, 2015: s.26-27) kesin olmakla birlikte her sorunu çözebilecek sihirli bir anahtar olduğu düşüncesinin yanlışlığı (Argunşah-Güner, 2015: 26-27), eseri neşredenlerin de tespit ettiği bir gerçektir. Zira eserin yazımında mutlaka her ses için sadece bir harf kullanılmamış olması, bazı kelimelerde bir ses için birden fazla harfin yazılması (Argunşah-Güner, 2015: 27), kanaatimizce Arap harfli metinlerdeki fonetik tespitleri aratmayacak derecede zorluk barındırmaktadır. Birçok kalemin ortak ürünü olduğu düşünülen Codex Cumanicus'un bu özelliği, ilaveten söz konusu muhtelif yazıcıların 13.-14. yüzyıllarda Latin harfli Türkçe metin örneklerine tabiatıyla rast gelmemiş olmaları, bir de bu yazıcıların Türkçeyi çok iyi bilmedikleri de göz önünde bulundurulursa, farklı duyulan seslerin farklı harflerle yazıya geçirilmesi (Argunşah-Güner, 2015: 37) kaçınılmaz olmuştur.

Codex Cumanicus'ta Yer Alan "büsre-/büsüre-" ve "yöpsin-/yöpsen-" Fiilleri Üzerine Tespitler

Araştırmamıza konu olan ve söz konusu yazma eserde muhtelif yazımlar ile geçen, yakın anlamlı iki fiil hakkında bilgiler vermeden önce, bu iki fiile ait tespit, farklı okuma ve tercümelere bahsetmek faydalı olacaktır.

Esere ait küçük bir bölümü Türkiye'de ilk olarak neşreden Saadet Çağatay'ın "Türk Lehçeleri Örnekleri" kitabında Kıpçak Hıristiyan metinleri-Codex Cumanicus" adlı (Çağatay, 1950: 103-128) bölümde yer alan Almanca codex'e ait ilahiler dikkatimizi çekmiştir. "Ave Porta Paradisi" (Cennetin kapısına selam) adını taşıyan bölüme ait örnekleri incelediğimizde bazı kelimelerin karşımıza ilk defa çıktığını ve tarihî metinlerde onların izine rastlamadığımızı görüp, bazı kelimelerin ise belki o dönemdeki Latin alfabesinin de Türkçe sesleri tam olarak karşılayamamasını göz

önünde bulundurarak yanlış yazılmış olabileceğini tespit ettik. Ayrıca yukarıda da bahsettiğimiz üzere, Codex Cumanicus'u kaleme alan muhtelif yazarların Türkçeyi yeterince bilmemesi de bu kelimelerin izini sürmeye bizi teşvik etti. Bu çalışmamıza konu olan "*büsre-/büsüre-*" ve "*yöpsin-/yöpsen-*" fiilleri işte bu dikkat çekici kelimelerden sadece ikisidir. Bu iki kelimenin nasıl tahlil edileceği, ilaveten onların hangi isim ya da fiil köklerinden türemiş oldukları sorusunu cevaplamak bizim için bir vazife olmuştur. Bu iki fiil karşımıza şu dörtlüklerle çıkmıştır:

Ave sen kız canıngı¹
Almayıpsen² bolmaçı
Han³ *busrep* seni sevdi⁴, kim
Barçadan-tur⁵ haybatlı⁶ (Çağatay, 1950: 109)

Ave arı tınnıng⁷ övi
Kayda beymiz Hristos⁸ kondı
Yarlılarga⁹ andan baħmış
Yarılgamakğa¹⁰ *yöpsinmiş* (Çağatay, 1950: 106).

Çağatay, yazmada "*busrep*" şeklinde geçen kelimeyi, "*busre-*" adında bir fiilden getirmiş ve dipnotta bu fiilin anlamını "*razı ol-*", "*muvafakat et-*", "*tasvip et-*" olarak paylaşmıştır. Yine benzer şekilde, metinde "*yöpsinmiş*" olarak yazılmış olan kelimenin kökünü de *yöpsin-* fiili olarak dipnotta göstermiştir. Bu "*yöpsin-*" fiili de tıpkı "*busre-*" gibi "*muvafakat et-*" anlamına gelmektedir (Çağatay, 1950: 106).

Kaare Grönbech'in "Kuman Lehçesi Sözlüğü"nde ise, yazmada "*busre-*" (Argunşah-Güner, 2015: 1052) olarak yazılan ve bu haliyle Türkçenin kalınlık-incelik uyumuna aykırılık teşkil eden fiilin "*büsre-*" ve "*büsüre-*" (Grönbech, 1992: s. 44) olarak okunduğunu görmekteyiz. Codex Cumanicus'un bütün söz varlığını ele alan bu kapsamlı sözlük çalışmasında, fiilin "*büsre-*" şeklinin anlamının "*izin vermek, tasvip etmek, razı olmak, müsaade etmek, kabul etmek*" olduğunu ve bunun metinde üç ayrı yerde geçtiğini, "*teşekkür etmek*" anlamına gelen "*büsüre-*" (Grönbech, 1992: 44) eyleminin de bir yerde karşımıza çıktığını anlıyoruz. Bu çalışmada, metinde "*yöpsin-*" ve "*yöpsen-*" olarak iki farklı okunuşla karşımıza çıkan fiilin de anlamı "*tasvip etmek, kabul etmek, razı olmak*", ayrıca "*yapılmasını buyurmak*" olarak verilmiştir (Grönbech, 1992: 233-234). Söz konusu fiilin ikinci anlamı olarak belirtilen "*yapılmasını buyurmak*" ifadesi ise, yukarıda örneğini sunduğumuz dörtlüğün son satırı olan "*yarılgamakğa yöpsinmiş*" cümlesinin karşılığıdır ve "*Acısını istiyordu (buyuruyordu)*" diye tercüme edilmiştir (Grönbech, 1992: 234).

Daha önce de bahsettiğimiz gibi, Codex Cumanicus'un tamamını Türkiye Türkçesine aktaran, onun dil ve yazım özelliklerini inceleyip her iki codex'in de sözlüklü dizinini, ayrıca tıpkıbasımını bizlerle paylaşan Prof. Dr. Mustafa Argunşah-

¹ canıngı: Argunşah ve Güner'de "canıngı" (2015: 379).

² almayıpsen: Argunşah ve Güner'de "almayıp-sen" (2015: 379).

³ han: Argunşah ve Güner'de "çın han" (2015: 379).

⁴ seni sevdi: Argunşah ve Güner'de "seni sevdi" (2015: 379).

⁵ barçadan-tur: Argunşah ve Güner'de "barçadantır" (2015: 379).

⁶ haybatlı: Argunşah ve Güner'de "haybatlı" (2015: 379).

⁷ arı tınnıng: Argunşah ve Güner'de "Arı Tınnıng" (2015: 377).

⁸ beymiz Hristos: Argunşah ve Güner'de "Beyimiz Kristus" (2015: 377).

⁹ yarlılarga: Argunşah ve Güner'de "yarlılarga" (2015: 377).

¹⁰ yarılgamakğa: Argunşah ve Güner'de "yarılgamakğa" (2015: 377).

Doç. Dr. Galip Güner olmuştur. Hazırladıkları kitap çalışmasında yazarlar, Almanca Codex'te yer alan her iki fiilin anlamlarını ve geçtikleri yerleri vermenin yanı sıra codex'in belli bölümlerinde verilen kelime listesindeki Latince karşılıkları da kanıt olarak okuyucuya sunmuşlardır. Gerçekten de pek düzensiz hazırlanmış olduğu görülen orijinal yazmanın ikinci bölümünün (Almanca codex) ağırlıklı olarak manzum ve mensur dinî metinlerden, birtakım gramer bilgilerinden, 47 adet bilmecedan ve bunlara ek olarak kelime listelerinden ibaret bir bölüm olduğu bilinmektedir. Grönbech'de olduğu gibi bu çalışmada da "*büsre-*" fiili "onaylamak, kabul etmek, tasvip etmek" anlamı ile ve "*büsüre-*" ise "teşekkür etmek" anlamı ile verilmiştir (Argunşah-Güner, 2015: 677). Almanca codex'te üç yerde geçtiğinden daha önce bahsettiğimiz "*büsre-*" şekline ilk olarak, 66a numaralı varakta b sütunu 23, 24 ve 27. satırlarda tesadüf ediyoruz. Fiilimiz burada, ilkin sıfat-fiil eki "-gen" ile eşitlik hal eki "+çe"nin eklenmesiyle oluşan "*büsregençe*" (<büsre-gen+çe) şeklinde, ardından da görülen geçmiş zaman teklik 3. şahıs çekimiyle "*büsredi*" (<büsre-di) olarak karşımıza çıkmaktadır. "*büsregençe*"nin "secundum beneplacitum tuum", "*büsredi*"nin ise "acceptavit" olarak verilen gotik harfli Latince karşılıkları, yazmanın tıpkıbasımında adı geçen varakta açıkça görülebilmekte olup (Argunşah-Güner, 2015: 1044) hazırlanan kitap çalışmasının dizininde (Argunşah-Güner, 2015: 677) de paylaşılmıştır. Bizi bu fiilin peşine düşüren "Han busrep seni sevdi" (Çağatay, 1950, s. 109) dizesi ise yazmada "Çın han busrep seni sevdi" şeklinde 70a numaralı varak 4. satırda göz önünde durmaktadır (Argunşah-Güner, 2015: 1052). Yapılan dikkatli okuma sonucu "çın" sözü de tercümede yerini almış, ayrıca kelime yine "ü"lü şekilde ve fiil tabanına zarf-fiil eki "p"nin eklenmesiyle meydana gelen "*büsrep*" şeklinde sunulmuştur (Argunşah-Güner, 2015: 379). "*büsüre-*" şeklinin ise "teşekkür etmek" anlamına geldiğini yine eserin tıpkıbasımı bizlere bildirmektedir. Söz konusu varyant, nüshamızın 81a numaralı varak, 30. satırında Latince tercümesiyle birlikte ("regracior") "u" harfini içererek "*busura-*" (Argunşah-Güner, 2015: 1074) şekliyle görünmektedir. "yöpsin-" fiili ise, yukarıda da bahsettiğimiz gibi, "yöpsen-" varyantıyla birlikte yazmada yer almıştır. Bunlardan sadece bir yerde geçen (66a numaralı varak 25b-26b satır numaralı) "*yöpsen-*", tıpkı "*büsregençe*"de olduğu gibi sıfat-fiil eki "-gen" ile eşitlik eki "+çe"nin eklenmesiyle "*yöpsengençe*" (<yöpsen-gen+çe) örneği ile ve onun hemen altında (Argunşah-Güner, 2015: 373, 1055) verilmiştir. Onun Latince tercümesi ise yazmada "sin quod tu approbas" (Argunşah-Güner, 2015: 1044) ifadesiyle takdim edilmiştir. Bununla birlikte, iki farklı yerde ve Grönbech'den de hatırlayacağımız üzere farklı anlamlarla nüshada yer alan "*yöpsin-*" ise yalnızca "Ave porta paradisi" adlı Kumanca dualardan ibaret olan bölümde bulunduğu için (69a numaralı varak 20 satır numaralı ve 70b numaralı varak 11 satır numaralı) (Argunşah-Güner, 2015: 1050, 1053) Latince tercümesi nüshada yer almamıştır. Yukarıda adını zikrettiğimiz "Yarılgamakga yöpsinmiş" mısrayla biten 69a'daki kıtada geçen "*yöpsin-*"in anlamı Çağatay'da olduğu gibi "muvafakat et-" şeklinde değil, Grönbech'deki gibi "buyurmak, emretmek" (Argunşah-Güner, 2015: 896) diye tercüme edilmiştir. Burada "yöpsin-" fiili öğrenilen geçmiş zaman 3. teklik şahıs çekimindedir: *yöpsinmiş*<yöpsin-miş. Kelimenin "kabul etmek, onaylamak, tasvip etmek" (Argunşah-Güner, 2015: 381) "tasvip etmek, tensip etmek" (Çağatay, 1950: 111) anlamlarını haiz olduğu örnek ise 70b'de yer alan ilahide gözükmemektedir, "yöpsin-" fiil tabanı "i" yardımcı ünlüsü ile "-p" zarf-fiil ekine bağlanmıştır: *yöpsinip*<yöpsin-i-p. Söz konusu ilahi budur:

Ave saa kim tözliking¹¹
Yöpsinip yaratkaning¹²
Biriktiriptur¹³ oğluna¹⁴
Birikgenni berdi¹⁵ saa (Çağatay, 1950: 111)

“büsre-/büsüre-” ve “yöpsin-/yöpsen-” Fiillerinin Etimolojisi

Codex Cumanicus'ta varlığını tespit edip hakkında araştırma yapmaya başladığımız ve birbirine anlamca da yakınlık arz eden “büsre-/büsüre-” ve “yöpsin-/yöpsen-” fiillerinin, kanaatimizce en ilgi çekici tarafı, onların fiil halleriyle, iki örnek hariç her hangi bir tarihî ve çağdaş lehçede karşımıza çıkmamış olmasıdır. “yöpsin-/yöpsen-” fiilinin Ermeni harfli Gregoryen Kıpçak Türkçesi metinlerde “yöpsün-” biçiminde geçmesi, “büsre-/büsüre-” nin ise Modern Kıpçak Grubu Türk lehçelerinden yalnızca Karaçay-Malkar Türkçesinde (“büsüre-” [teşekkür etmek] anlamında) yer alması ilgi çekicidir. Bu fiillerin Orhun, Uygur, Karahanlı, Harezm, Çağatay, Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi gibi diğer tarihî yazı dillerimizde de mevcut olmaması merakımızı daha da arttırmaktadır.

“büsre-/büsüre-”

Tarihî ve çağdaş lehçelerimize ait sözlükleri incelediğimizde, Codex Cumanicus'ta “u” harfi ile “busre-/busura-” biçiminde yazılan ve eseri inceleyen araştırmacılar tarafından “büsre-/büsüre-” okunuşuyla yorumlanan bu fiile Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü (Tavkul, 2000: 133) dışında hiçbir yerde rastlamadığımızı belirtmek durumundayız. Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde de tesadüf etmediğimiz bu fiilin ne şekilde türediği ile ilgili olarak, bize yalnızca bazı çıkarımlarda bulunmak kalmaktadır. İlk olarak, Kıpçak Türkçesi metinlerinde “bus”, “büs” hecesi ile başlayan bir fiil kökünün mevcut olmadığını, buna mukabil “nefes, soluk” anlamına gelen “bus” (Toparlı, Vural, Karaatlı, 2003: 38; Argunşah-Güner, 2015: 675) isminin Codex Cumanicus'taki varlığını tespit ediyoruz. Ancak hemen belirtmemiz gerekir ki, bu “bus” isim kökünün ihtiva ettiği anlam açısından “uygun bulmak”, “tasvip etmek” ve ayrıca bir diğer anlamı da “teşekkür etmek” olan fiilimizle hiçbir semantik bağı bulunmamaktadır. Yine Karahanlı dönemlerinde “bus-” (Clauson, 1972: 371) fiili mevcut olmakla birlikte onun anlamının “pusu kurmak, gizlenmek” olduğu açıktır ve söz konusu fiille anlam ilgisi kurmak zor görünmektedir. Keza aynı devirde, Divanu Lugatı't-Türk'de “dayak atmak, dövmek” anlamına gelen bir “böş-” (Clauson, 1972: 371) fiiline de rastlıyoruz. Ancak bu fiilin de yazımıza konu olan fiillerle bir semantik yakınlığının olduğunu söylemek çetindir. Son olarak “hiddetlenmek” anlamında kullanılan “buş-” (Clauson, 1972: 377) fiilini nazara alıyoruz ancak yine bu fiilin de “büsre-/büsüre-” ile bir ilgisi olduğunu düşünüp ispatlamak pek mümkün görünmüyor.

Codex Cumanicus ve Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü dışında tarihî ve çağdaş lehçelerimize ait sözlüklerde izine rastlamadığımız “büsre-/büsüre-” fiili, Codex Cumanicus hakkında çalışan araştırmacılar tarafından Moğolca bir alıntı kelime olarak değerlendirilmiştir (Poppe, 1962: 335, Çiçek, 2015: 82, Güner, 2017: 14). Gerçekten de

¹¹ tözliking: Argunşah ve Güner'de “tözlikin” (2015: 381).

¹² yaratkaning: Argunşah ve Güner'de “yaratkanın” (2015: 381).

¹³ birikiptur: Argunşah ve Güner'de “birikiptir” (2015: 381).

¹⁴ oğluna: Argunşah ve Güner'de “oğluja” (2015: 381).

¹⁵ berdi: Argunşah ve Güner'de “berdi” (2015: 381).

Moğolca'da "*bisire-*" şeklinde geçen fiilin anlamları "inanmak, güvenmek, saygı göstermek, tapmak; pek sevip saymak, tapınmak; saygı duymak, itibar etmek" (Lessing, 2003: 170) olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, Moğol dilinde "*bisire-*" fiilinden "*bisirel*" (itikat, inanç, güven, itimat; saygı, hürmet, bağlılık, sadakat) ve "*bisireltü/bisirelley*" (dindar, sofu, inançlı, inanan, mutaassıp) isimlerinin de türemiş olduğunu belirtelim. Bu fiilin Moğolca'da faktitif çatılı hali "*bisiregül-*" ise "saydırmak, saygı duyma veya tapınmasına sebep olmak; tapındırmak, saygı uyandırmak; güven telkin etmek, inandırmak" manasını karşılamaktadır. Tarihî Moğolca kaynaklarda da bu fiili takip edebilmekteyiz. *Moğolların Gizli Tarihi* adlı eserde "*buşiregü*" (duygulanmış olmak, şükür duymak) (Haenisch, 1939'dan aktaran: Çiçek, 2015: 82) biçiminde örneğini gördüğümüz fiilimiz, modern Moğol lehçelerinden Kalmukça ve Ordoşça'da da kullanılmaktadır (Çiçek, 2015: 82). Altın Orda Devleti sınırları dâhilinde yaşayan Kıpçak Türklerinin Moğol-Türk İmparatorluğu bakiyesi olan bu ülkede çok sayıda Moğolca kelime kullanması doğaldır. Özellikle yönetim ve askerlikle ilgili terimler söz konusu olduğunda Moğolca'nın etkisi yoğun olarak hissedilmektedir (Güner, 2017: 10). Bu fiilin, gerek yukarıda paylaştığımız bilgiler ışığında gerekse de Eski Türkçe dönemi metinlerinde de yer almaması sebebiyle Moğolca ödünçleme olduğu kanaati bizce de kesindir. Ancak bununla birlikte, fiilimizin içerdiği anlam da göz önünde bulundurulduğunda, Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde tesadüf ettiğimiz "*bütür-*" fiilinin varlığı da üzerinde konuşulması gereken bir detay olarak önümüzde durmaktadır.

Eski Türkçe döneminden itibaren kullanılan ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde "bir şeye inanmak, ikrar etmek" anlamını kazanan "*büt-*" (Arat, 2006: 1135) fiili ve ondan "-ür-" faktitif ekiyle türeyen "*bütür-*" (sağaltmak, sağlam hale getirmek, alacağını tanıklamak, ispat etmek) (Arat, 2006: 1135) fiilleri içerdikleri anlam itibariyle Almanca codex'te yer alan fiillerimizle semantik bir yakınlık arz etmektedir.

Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde mevcut olup dört farklı anlam ihtiva eden "*büt-*" fiilinin anlamlarından ikisi, "inanmak" ve "kesinlik kazanmak"tır:

"1. İnanmak, iman etmek (верить, веровать): Qul täñrikä *bütti*. (раб уверовал в [единого] бога) "Kul Tanrıya inandı". Körsä anı bilgä kişi sözkä *bütär*. (если это увидит мудрый человек, он поверит и словам) "Onu bilge insan görse, söze inanır". *Bütär men* saña çın inanur özüm. (уверовал я в тебя, я истинно верю) "Ben sana gerçekten inanıyorum". 2. Tasdik edilmek, kesinlik kazanmak (быть установленным, подтверждаться): Аниң алımı *bütti*." (его долг подтвердился) "Onun başkasından olan alacağı kesinlik kazandı". (Nadelyayev, Nasilov, Tenişev, Şçerbak, 1969: 133-134).

"büt-" fiilinden türeyen "*bütür-*" ise, faktitif çatıya sahip bir fiil olması nedeniyle "inandırmak" ve "ispat etmek" anlamlarını kazanmaktadır:

"1. İlandırmak, inanmaya zorlamak (заставлять верить, уверять): Bir ök bil tilin ög *bütürgil* köñül. (знай только одно: восхваляй [бога] словами, верь [в него] сердцем) "Onu bir tek bil, onu öv ve gönülden inan" 2. İspat etmek, izah etmek, teyit etmek (подтверждать, выяснять, свидетельствовать): Аниң üzä alımın *bütürdi*. (он подтвердил долг за ним) "Ondan alacağı olduğuna dair iddiasını ispatladı". (Nadelyayev, Nasilov, Tenişev, Şçerbak, 1969: 135).

Özetleyecek olursak, “*büsre-/büsüre-*” fiili, hem şekil hem de anlam bilgisi bakımından, önceki araştırmacıların da belirttiği gibi Codex Cumanicus ve Kıpçak Türkçesi için Moğolca bir alıntı olarak durmaktadır. Ancak, yukarıda da ayrıntılı olarak bahsettiğimiz Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçen aynı anlamları haiz “*bütür-*” fiilinin daha önceki dönemlerde Türkçeden Moğolcaya geçen bir verinti olma ihtimali de vardır. Yani, Eski Türkçe “*bütür-*” fiilinin Moğolcaya geçerek o dilde “*büsüre-/bisüre-*” telaffuzuyla yer aldıktan sonra Moğolca unsurların fazla olduğu Kıpçak Türkçesine “s” li telaffuzuyla girmiş olması akla gelebilir. Önceden Türkçe bir ödünçleme olarak başka bir dilde, bilhassa Moğolcada kullanılan bir kelimenin, özellikle Moğolların bütün Asya’ya hâkim oldukları 13. yüzyıldan itibaren Türkçeye Moğolcadaki telaffuzu ile yeniden girmesi, gözlemlenen bir hadisedir. Örnek verecek olursak, Eski Türkçe “*ulus*” (memleket, devlet, ülke) (Caferoğlu, 2011: 265) kelimesi Moğolca’ya geçmiş ve “ulus” (ulus, halk, millet; devlet, ülke, şehir; hanedan) (Lessing, 2003: 1346) söyleyişiyle yer almış, sonraki dönemlerde ise Türkçe’ye bu sefer Moğolca “ulus” telaffuzuyla yeniden dâhil olduğu bilinmektedir.

Yazmada “teşekkür etmek” anlamında tek yerde geçtiğini gördüğümüz “*büsüre-*” varyantı için ise şunları söyleyebiliriz: Yukarıda semantik yolculuğunu takip ettiğimiz örneklerden (“*büt-*” ve *bütür-*) “hareketle, Codex Cumanicus’ta rastladığımız her iki telaffuza sahip fiilimizin asıl birinci anlamı bizce “onay vermek”, “kabul etmek”, “tasvip etmek” olmalıdır. “teşekkür etmek” anlamı sonradan kazanılmış bir anlam olarak görünmektedir. Diğer bir ifadeyle, adı geçen fiilin, başka bir anlama geçiş şeklinde adlandırabileceğimiz bir şekilde eskiden yansıtmış olduğu kavramdan büsbütün ayrı, yeni bir kavramı yansıtan bir duruma gelmiş (Aksan, 1987: 121) olduğu anlaşılmaktadır. Her dilde karşılaşılan bu durumda, kimi zaman toplum hayatındaki değişimler, kimi zaman da doğrudan ruhsal etkiler ya da başka nedenler sebebiyle kelime anlam değişmesine uğrayabilmektedir (Aksan, 1987: 121). Daha önce bahsettiğimiz üzere, “*büsre-/büsüre-*” fiiline bir tek çağdaş Türk yazı dillerinden Karaçay-Malkar Türkçesinde rast gelmekteyiz. Yalnızca “*büsüre-*” söyleyişi ile karşımıza çıkan bu fiil de iki anlamı ihtiva etmektedir: 1. “Beğenmek, hoşuna gitmek, 2. Memnun olmak, minnetdar kalmak (Tavkul, 2000: 133). Dikkat edilecek olursa, Karaçay-Malkar Türklerinin bu fiili, Codex Cumanicus’taki anlamlarını aşağı yukarı muhafaza etmek suretiyle yaşattıklarını söyleyebiliriz. Bu lehçede kelimenin yine aynı Codex Cumanicus’taki gibi “s”li şekillerle günümüzde yaşıyor olması da üzerinde düşünmeye değer başka bir konudur. Bu lehçemizde yalnızca “*büsüre-*” fiili yer almamakta, ayrıca “minnet, şükran, teşekkür” anlamlarına gelecek tarzda bu fiilden “-v” fiilden isim yapma ekiyle türemiş “*büsürev*” ismi de mevcuttur (Tavkul, 2000: 133). Durum, bununla da sınırlı olmayıp, söz konusu lehçede “minnetdar kalmak” manasında kullanılan “*büsürev et-*” ve “umursamamak, boş vermek” anlamını veren “*büsürevsüz et-*” fiilleri de mevcuttur (Tavkul, 2000: 133). Günümüzde ağırlıklı olarak Kuzey Kafkasya’da, Rusya Federasyonuna bağlı Karaçay-Çerkes ve Kabardey-Balkarya cumhuriyetlerinde yaşamlarını sürdüren bu Kıpçak boyunun konuştuğu dilin Dağıstan’daki Kumuklar, Kırım ve Kazan Tatarları gibi Codex Cumanicus’un diline en yakın lehçelerden biri olduğundan daha önce bahsedilmişti. Bu fiilin ve hatta ondan türeyen ismin Karaçay-Malkar Türklerinin söz varlığında bulunması doğal olarak şartıcıdır.

yöpsin-/yöpsen-

Codex Cumanicus'ta geçen bu fiilin, "muvafakat etmek", "tasvip etmek", "tensip etmek", "kabul etmek", "razı olmak", "uygun bulmak", "buyurmak", "emretmek" gibi anlamlara geldiğinden yukarıda ayrıntılı olarak bahsedilmiştir. Şimdi üzerinde durulması icap eden asıl mesele, bu fiilin nasıl meydana geldiğini araştırmak, bu fiil tabanını oluşturan kök ve ekler hakkında birtakım bilgi ve görüşleri paylaşmaktan ibaret olacaktır. Daha önce belirttiğimiz gibi, bu fiilin Codex Cumanicus hariç yalnızca Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde geçtiğini bilmekteyiz. Bu metinlerde "*yöpsün-*" söyleyişi ile yer alan fiilin anlamı "kabul etmek, onaylamak, kabul edilebilir saymak, razı olmak, tasvip etmek"tir (Ünal, 2016: 237, Chirli, 2005: 212). Algış Bitigi'nde buna ilave olarak bir de "*yöpsünövlü*" (tasvip eden, kabul eden, razı olan) türemiş ismi mevcuttur (Chirli, 2005: 213). Kelimenin kökeni üzerinde araştırma yapanların birçoğu, tıpkı anlamdaşı "büsre-/büsüre" gibi bu fiilin de Moğolca bir alıntı olduğu yönünde fikir beyan etmişlerdir (Poppe, 1962: 340, Çiçek, 2015: 88, Güner, 2017: 14). Bu fikrin temel sebebi, Moğolca "*cöb*" köküne yine Moğolca "-şıya/-şıye-" (<-sıya-/-siye-) ekinin eklenmesi sonucu ortaya çıkan "*cöbşiye-*" fiilinin varlığıdır. Hakikaten Moğolca'da "*cöb*" (doğru, gerçek, sağ, sağlam, hak; sağ veya doğru taraf; doğruca) isim kökü ve ondan türeyen isim ve fiillerin adedi fazla ve kullanım sahası oldukça geniştir. Bunlar "*cöbdeki*" (sağ el), "*cöbçi-*" (saygısızlık etmek), "*cöbken*" (yalnız, tek), "*cöble-*" (danışmak, düşünmek, görüşmek, tartmak, gözden geçirmek, irdelemek, tartışmak, değerlendirmek), "*cöblel*" (kurultay, konsey, meclis), "*cöbleldü-*" (danışmak, görüşmek, tartışmak), "*cöblelgen*" (görüşme, tartışma, müzakere; övme, tavsiye, bon servis, öğüt), "*cöbleltü*" (topluluk, meclis, kurultay, birlik), "*cöbsi-*" (danışmak, akıl almak; tartışmak), "*cöbsiye-*" (onaylamak, uygun bulmak, doğrulamak), "*cöbsiyel*" (onay, rıza, muvafakat; memnuniyet), "*cöbsiyemür*" (uysal, yumuşak başlı, uzlaşmacı; taraftar, bağlı, yandaş), "*cöbsiyere-*" (onaylamak, doğrulamak, doğru bulmak, izin vermek; kuşatmak, çevirmek). "*cöbsiyerel*" (izin, onay, doğrulama, tasdik), "*cöbsiyereltey*" (onaylı, onayı ile), "*cöbsilgen*" (tartışma, görüşme, müzakere) kelimeleridir. (Lessing, 2003: 1657-1658). Görüldüğü üzere "*cöb*" ismi oldukça doğurgan bir isim kökü olup, türetilen her kelime, bir konunun doğruluğunu tespit etme ve sıkıntıları giderip işleri yoluna koymak adına gösterilen gayreti bize anlatmaktadır. "*cöb*" ismi de, tıpkı Türkçe "sağ", Farsça "rast", İngilizce "right" örneklerinden de hatırlanacağı gibi hem "doğru, gerçek" hem de "sağ taraf" anlamlarını içermekte, "*cöbsiye-*" de içerdiği anlam itibarıyla (onaylamak, doğru bulmak) Codex Cumanicus'taki "*yöpsin-*" ile yüzde yüz örtüşmektedir. Nikolaus Poppe'den başka, Martti Räsänen de "*yöp*" isminin Moğolca bir alıntı kelime olduğunu ve "*žöb*" den geldiğini belirtmiştir (Räsänen, 1969: 128/a, Çiçek, 2015: 88). "*yöp*" ismi, Altın Orda sahasına ait Temir Kutluk Yarlığı'nda geçmektedir. "Erse ötülin yöp körüp Muhammed" ifadesinde gördüğümüz kelime, bu sahaya ait yarlık ve bitikleri inceleyen Melek Özyetgin tarafından da Moğolca kökenli olduğu belirtilerek okuyucuya sunulmuştur, kelimenin anlamı ise "uygun"dur (Özyetgin, 1996: 106, 137, 242).

Yukarıda verilen bilgilere göre, "*yöpsin-*" fiilinin hem kelimenin kökü olan "*yöp/cöb*" isminin hem de ondan türeyen "*cöbsiye-*" fiilinin Eski ve Yeni Moğol dilindeki varlığı ve kullanım sıklığı nedeniyle Moğolca bir ödünçleme olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bununla birlikte, birazdan bahsedeceğimiz Eski Türkçe "*yöp/yüp*" isminin ve Türkçenin birçok tarihî ve çağdaş lehçesinde bulunan "+*san-*

/+sen- ve *+sın-/+sin-* eklerinin mevcudiyeti, bu fiilin de tıpkı *"büsre-/büsüre-* fiilinde anlattığımız gibi önce Türkçeden Moğolcaya, sonra yeniden Moğolcadan Türkçeye geçmiş olma olasılığını düşündürmektedir.

Türkçede bir fiil tabanının son hecesi eğer *"sın/sin"* veya *"san/sen"* diye bitiyorsa isimden fiil türeten bir *"+sı-/+si-* ve onunla benzer işleve sahip *"+sa-/+se-* eki ile onun üzerine getirilen ve dönüşlü çatılı fiiller meydana getiren fiilden fiil yapma eki *"-n-* gelmiş demektir. Böylelikle *"+san-/+sen-* ve *"+sın-/+sin-* ekleri ortaya çıkmış olur. Zeynep Korkmaz'a göre *"+sa-/+se-* ile *"+sı-/+si-* görevdeş sayılabilecek bir ek olup bu özelliği dolayısıyla ünlü daralması sonucunda *+sa-/+se->+sı-/+si-* haline gelmiş olduğu söylenebilir. (Korkmaz, 2014: 180). Her iki ekin de işlevleri iki türdür: 1. Adlardan istek ve ihtiyaç bildiren fiiller türetme, 2. Sıfatlardan "gibi görmek, gibi saymak" anlamında fiiller türetme (Korkmaz, 2014: 180). Modern Türkiye Türkçesinde bu eklerden teşekkül etmiş *garipse-, umursa-, mühimse-, büyükse-, hafifse-, tiksini-* gibi (Korkmaz, 2014: 180) birtakım fiillerin varlığı nedeniyle tarihî lehçelerimizden bazı örneklerin verilmesi de gereklidir.

Eski Türkçe döneminden itibaren var olan her iki ekten *"+sa-/+se-* arzulama, istek duyma bildirmektedir: *käksäk* "kindar, kinli" (käk "kin"; -k fiilden isim yapma eki ile) (Gabain, 2003: 50). Bu ekle bağlı olarak bir de *"-gsa-/gse-* eki bulunmaktadır ki bunun da doğal olarak fiilden isim türeten *"-g"* ekine *"+sa-/+se-* eklenmesi sonucu ortaya çıktığı açıktır. Şu örnekleri sıralamak mümkündür: *barıgsa-* "gitmeyi arzu etmek", *öpügsä-* "öpmeyi arzu etmek", *körügsä-* "görmeyi arzu etmek" (Gabain, 2003: 59). Yine *"+sı-/+si-* eki de seyrek olmakla birlikte bu dönemde kullanılmıştır: *ärksin-* "hâkimiyeti altına almak" (ärk "güç") (Gabain, 2003: 50). Bu örnekte de görüldüğü üzere, *"+sı-/+si-* ekinin ardından hemen *"-n-* dönüşlülük eki gelmiştir ve bu kaynaşma sonucunda *"+sı-n-/+si-n-* eki ortaya çıkmıştır. Ayrıca yine Eski Türkçe döneminde, *"-gsa-/gse-*yi de hatırlatacak biçimde ve aynı mantıkla, fiilden isim türeten *"-m"* ekine bu sefer *"+sı-n-/+si-n-* birleşik ekinin eklendiğini ve *"-msın/-msin-* ek birleşiminin ortaya çıktığı da bilinmektedir: *kılımsın-* "yapar gibi yapmak", *bäğimsin-* "beylenmek", *atakımsın-* "ün sahibi gibi davranmak" (Gabain, 2003: 59).

Karahanlı Türkçesi döneminde de her iki eke dair örneklerimiz mevcuttur: *alıgsa-* "almak istemek", *barıgsa-* "varmak istemek, gitmek istemek", *berigse-* "vermek istemek, verir gibi olmak", *biligse-* "bilgili olmak istemek", *keligse-* "gelmek istemek", *kirigse-* "girmek istemek", *körügsä-* "görmek istemek", *ölügse-* "ölmek istemek", *satıgsa-* "satmak istemek", *turuğsa-* "durmak istemek", *aşsa-* "yemek yemek istemek", *bağırssa-* "canı ciğer istemek", *balıksa-* "canı balık yemek istemek", *egirse-* "ilaca ihtiyaç duymak", *erükse-* "canı erik istemek, etse- "canı et istemek", *evse-* "evi özlemek", *kapsa-* "kaplamak istemek", *kökse-* "göğçe çıkmak istemek", *tatıgsa-* "canı tatlı istemek", *uluğsa-* "bir şeyin büyüğünü istemek", *kurugısa-* "kurumaya yüz tutmak", *suvsı-* "sulu olmak, sulanmak", *yagsı-* "yağ tadını almak, yağın tadını almak", *barımsın-* "gidiyormuş gibi görünmek", *bilemsin-* "biler görünmek", *kelimsin-* "gelir gibi görünmek", *külümsin-* "gülür gibi görünmek", *tarımsın-* "eker gibi görünmek", *yemsin-* "yiyor gibi görünmek", *ersin-* "erkeleşmek", *evsin-* "evi benimsemek, kendi evi saymak", *yersin-* "bir yeri yurt edinmek" (Hacıeminoğlu, 1996: 160-161).

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde de var olan örneklerden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz: *az+sa-* "azımsamak", *baovur+sa-k* "aziz", *ér+se-k* "erkeğe düşkün, fahişe", *körüv+se-* "görmek istemek", *kutkaruv+sa-* "kurtulmayı istemek", *su+sa-/suw+sa-*

/suw+sa- "susamak", tabuw+sa- "bulmak istemek", yırak+sa- "uzak bulmak, uzak olduğunu düşünmek", ağır+sin- "zorsunmak", ahmak+sin- "ahmak saymak", 'akıl+sin- "kendini akıllı saymak", az+sin- "azımsamak", béy+sin- "küçümsemek", cahil+sin- "cahil saymak", érk+sin- "bir şeyin sahibi olmak", gafil+sin- "gafil saymak, aymaz kabul etmek", hayuf+sun- "acımak, merhamet etmek, hayıflanmak", oylan+sin- "çocuklanmak, çocuk gibi davranmak", öküş+sin- "çoğumsamak", teke+sin- "erkek keçi, teke gibi davranmak" (Güner, 2013: 164-165), yapsa- (<yapıg-sa-?) "tahta eklemek", umsun-<umug+sun- "ümit etmek" (Karamanlıoğlu, 1994: 47-48).

Bahis konusu fiilin sonunda var olan "+sa-n-/ +se-n-" ekinin hem günümüz Türkiye Türkçesindeki hem de çeşitli tarihî lehçelerde de görülen misallerini de hatıra getirdikten sonra, doğal olarak şu tahliller çıkmış oluyor: **yöpsin-** <yöp+si-n-, **yöpsen-** <yöp+se-n-. Annamari von Gabain'e göre de bu fiil Moğolca kökenli "iyi" anlamına gelen "jüb" kelimesinin Türkçe karşılığı olan "yöp" sözüne "+san-/ +sen-" ve "+sın/ +sin-" ekleri getirilmek suretiyle oluşturulmuştur (Gabain, 1988: 84). Bu durumda geriye "yöp" isminin varlığını tespit etmek kalıyor.

Daha önce bahsettiğimiz üzere, tarihî metinlerimizde "**yöp**" kelimesine ait örnekler bir hayli azdır. Bunlardan birinin Temir Kutluk Yarlığı'nda yer aldığından söz edilmişti. Bir diğeri örnek ise yine tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinden Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fî'l-Lugati't-Türkiyye'de "gerçek" anlamı ile (Atalay, 1945: 288) kaydedilmiştir. Ayrıca, Ebu Hayyan Lugati olarak da bilinen Kitabü'l-İdrak li-Lisani'l-Etrak'da "iyi" anlamıyla verilmiştir (Ünal, 2016: 237). Bununla birlikte, bir de "**yüp**" söyleyişine sahip olan bir söz vardır ki, Eski Uygur Türkçesi metinlerinde "büsbütün, tamamiyle, olduğu gibi kâmilin" (Caferoğlu, 1993: 199) manası ile karşımıza çıkmaktadır. Çağdaş Türk yazı dillerinde, bilhassa büyük bir dikkatle incelediğimiz Kıpçak grubu Türk lehçelerinin sözlüklerinde de ister "y"li isterse "c/j"li telaffuzlarla olsun bahsi geçen anlamları haiz "yöp" ve benzeri herhangi bir kelimeye rastlamadığımızı belirtmekte fayda vardır. İlginçtir, Kıpçak grubu lehçelerimizde tesadüf etmediğimiz "yöp" ismine "c" ve "ç"li şekilleri ile Sibiry grubu yazı dillerinden Altayca ve Hakasça'da denk gelmekteyiz. Bahis konusu isim kökü, Altayca'da "**cöp**" (antlaşma) Hakasça'da ise "**çöp**" (rıza, mutabakat; ikna, inandırma; öğüt, nasihat; tam, uygun) olarak geçmektedir (Ünal, 2016: 237).

Sözü edilmesi gereken bir başka husus ise Kıpçak Türkçesi Sözlüğü'nde (Toparlı, Vural, Karaatlı, 2003: 328) az önce adını zikrettiğimiz Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fî'l-Lugati't-Türkiyye'de (Atalay, 1945: 288) "yöp" sözünün "**yön**" kelimesi ile anlamdaş olarak verilmesidir. Bu durumda da, "**yön/yün/cön/jön**" gibi söyleyişlerini bildiğimiz bu ismin çağdaş Türk lehçelerindeki anlamlarının birisinin de "hakiki, gerçek, uygun, düzenli" gibi kavramlar olduğunu hatırlatmakta fayda vardır diye düşünmekteyiz. Örneğin Kazan Tatar Türkçesinde "gerekli düzen" anlamına gelen "yün" (Öner, 2015: 596) kelimesi, Başkurt Türkçesinde aynı telaffuz ile "gerekli düzen", "uygun ve yerinde iş, fayda" (Özşahin, 2017: 748) kavramlarına karşılık gelmektedir. Kazak Türkçesinde "jön" şeklinde geçen kelimenin bir anlamı da "doğru, haklı" olup bundan türeyen şu fiillerin de "yöp" ve ondan türeyen "yöpsin-/yöpsen-" ile olan semantik ilgisi de daha iyi anlaşılacaktır: *jön körüw* "onaylamak, uygun görmek", *jön siltew* "yol göstermek", *jönde-* "tamir etmek, ayarlamak", "düzenlemek", *jöndel-* "tamir edilmek, onarılmak" (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2021: 317). Kırgız

Türkçesinde de “cön” kelimesinin bir anlamı yine “kaideye uygun, doğru”, “normal”dir (Yudahin, 1998: 227). Yine, “yön” ile bağlantılı olarak Türkiye Türkçesi ağızlarında geçen “yöntem” kelimesinin bir anlamının da “uygun” olduğundan da belirtmek lazımdır (Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü XI, 1993: 4307).

Bütün bu örneklerden hareketle “yöpsin-/yöpsen-” fiilinin anlamının, geldiği isim kökü olan “yöp” ile bağlantılı olduğunu söyleyebiliriz. Bu “yöp”ün Kıpçakça Et-Tuhfetü’z-Zekiyye’deki “gerçek” anlamına gelen sıfat olduğunu düşündüğümüzde, ardından gelen “+sa-/+se-” ve “+sı/+si-” eklerinin ise yukarıda da belirtildiği üzere, eklendiği sıfatlara “gibi gelmek, gibi saymak” anlamlarını yüklediğini dikkate aldığımız takdirde Codex Cumanicus’taki bu fiilin ihtiva ettiği anlam yerli yerine oturmuş oluyor. Yani, “gerçek gibi saymak”, “gerçek gibi görmek” tarzında bir ifadeye benzer şekilde “doğru bulmak”, “uygun görmek”, “kabul etmek”, “tasvip etmek”, “onaylamak” ve ondan hareketle “buyurmak”, “emretmek” fiillerini semantik açıdan karşıladığı görülmektedir. Sonuç itibarıyla, Kıpçak Türkçesi döneminde meydana getirildiğini düşündüğümüz, Codex Cumanicus’ta geçen “yöpsin-” fiilinin oluşumu için şu üç ihtimalden söz edebiliriz:

1. Kelimenin kökü olan Kıpçakça “yöp” ismi Moğolca “cöb” den gelmektedir. Ayrıca, yine Moğolcada mevcut olan “cöbsiye-” fiili de lehçemize girmiş, fakat daha sonra Moğolca “-sıya/-siye-” yerine onunla türdeş olan Türkçe “+sın-/+sin-” eki getirilmek suretiyle kelime Türkçeleşmiş olabilir. Daha önce de sözünü ettiğimiz üzere, Annamari von Gabain’e göre, “yöp” ismine “+sın/+sin-” ve “+san-/+sen-” ekleri getirilerek kelime Kıpçak Türkçesinde “yöpsin-/yöpsen-” telaffuzlarıyla yerini almıştır (Gabain, 1988: 84). Ancak Gabain, Moğolcasını “jöb” olarak verdiği “yöp” sözünün köken itibarıyla hangi dile ait olduğunu belirtmemiş, yalnızca karşılaştırma yapmıştır (Gabain, 1988: 84). Selda Karaşlar’ın yayımlanmamış doktora tez çalışmasında da, “iyi” anlamına gelen “yöp” isim köküne Kıpçak Türkçesi döneminde addan eylem türeten “+sin-” eki getirilerek geçişli eylem yapıldığı anlatılmıştır (Karaşlar, 2012: 280).
2. Fiilimizin kökü olan “yöp” ismi ve ondan türeyen “yöpsin-” fiili, daha eski dönemlerde Türkçeden Moğolcaya geçmiş olup Moğol dilinde kelimenin isim hali “cöb”, ondan türeyen fiil ise (cöbsiye-) Türkçe “+sın-/+sin-” e karşılık gelen “-şıya/-şiye-” (<-sıya/-siye-) ekinin gelmesiyle meydana getirilmiş olabilir.
3. Tarihi Türkçe metinlerde “yöp” ve “yüp” telaffuzlarıyla geçen isim ile Moğolca “jöb/cöb” ortak isim kökleri olarak düşünülebilir. Her ikisi de Altay dili olan Türkçe ve Moğolcada söyleyişleri farklı da olsa ortak isim ve fiil kökleri ile ortak eklerin varlığı bilinmektedir. Söz gelimi Türkler “temür” ismine meslek adı yapan “+çi” ekini ekleyerek “temürçi” (demirci) ismini meydana getirmişken Moğollar da yine aynı isme “+çi(n)” ekini getirerek “temürçi(n) > tömörç” (nabant, demirci) meslek adını türetmişlerdir (Lessing, 2003: 1235). Benzer biçimde Türkler “yöp” ve “yüp” isminden “+sın-/+sin-” ve “+san-/+sen-” ekleri getirerek “yöpsin-/yöpsen-” fiilini, Moğollar da “jöb/cöb” ismine bahsi geçen ekin muadili olan “-sıya/-siye-” ekini eklemek suretiyle “cöbsiye-” fiilini türetmiş olabilirler.

Bunun haricinde, metnimizde bir de ikileme halinde karşımıza çıkan bir "yöp" mevcuttur. Codex Cumanicus'un yine Almanca bölümünde "*yöp yöp*" (Grönbech, 1992: 233; Argunşah-Güner, 2015: 895; Toparlı, Vural, Karaatlı, 2003: 328) şeklinde iki farklı yerde geçen bu ikilemenin içerdiği anlam ise "yavaş yavaş" olmaktadır. Bu durumda, eski metinlerimizde "yavaş" anlamını veren bir "yöp" sözcüğünün olmamasını da hesaba katacak olursak, "yöp yöp" ikilemesini "yavaş yavaş" yani "aslına uygun bir biçimde, olması gerektiği gibi", "yavaş/aheste ama düzenli zaman aralıklarıyla" gibi tercüme etmek mümkün görünmektedir.

"yöpsin-/yöpsen-" fiillerinin yanı sıra, bu sefer Codex Cumanicus'un birinci bölümü olan İtalyanca codex'te, "üpsün-" ve "üüksün-" şeklinde geçen ve anlamları "hatırlamak" olan bir başka kelime daha mevcuttur. Grönbech'den (Grönbech, 1992: 210) farklı olarak, Argunşah ve Güner'de bu iki farklı telaffuzlu aynı anlama gelen fiil, Almanca codex'te var olup incelemiş olduğumuz "yöpsin-/yöpsen-" ile bağlantılı olarak gösterilmiştir (Argunşah-Güner, 2015: 593-594). Bu varyantlardan "üpsün-" İtalyanca codex'in üç ayrı yerinde (24a/4, 24a/5, 24a/6) "üüksün-" ise iki ayrı yerinde (24a/17 ve 24a/16) geçmektedir (Argunşah-Güner, 2015: 593-594, 960). Grönbech'in ise "üpsün-" ve "üüksün-" diye okuduğu bu fiiller ile ilgili yaptığı yorum şu şekildedir: "*Ögsün üpsün (belki "üüksün" yerine, önceleri "üöksün" okunuyordu) (ögsün-, övsün-, daha sonraları öksün- ve üvsün-) hatırlamak.*" (Grönbech, 1992: 210-211). Annamarie von Gabain, "hatırlamak, anmak" anlamlarını verdiği "üüksün-" ve "üpsün-" fiillerini Eski Türkçe "ög" (düşünce, akıl) sözüyle ilişkilendirmekte ve kelimenin etimolojisini de "**ög+si-n-*" olarak paylaşmaktadır (Gabain, 1988: 84). Bu durumda bizce de "hatırlamak" anlamını haiz "*ögsin-*" fiilinin Codex Cumanicus'taki "üüksün-" telaffuzlu aynı anlama gelen fiilin kökenini oluşturduğu açıktır. "ög" isminin de Türkçe "ö-" (düşünmek) fiilinden geldiği bilinmektedir. Aynı anlama gelen "üpsin-" fiili ise kanaatimizce "yöpsin-" fiilinin telaffuzunun etkisiyle analogi yoluyla oluşmuş bir söyleyişten ibaret olarak görünmektedir.

Sonuç

Türkçenin Latin harfleriyle yazılan ilk metni olup Doğu Avrupa'da yaşayan Kuman-Kıpçak Türklerine ait dil malzemesini bizlere sunan yegâne eser Codex Cumanicus'tur. İtalyan ve Alman yazarlar tarafından kaleme alınan tek nüshalı bu yazma eserde iki fiil öbeği dikkatimizi çekmiştir. Dikkatimizi celp edip bizi bu konuyu araştırmaya iten sebep, bahis konusu fiillerin (büsre-/büsüre- ve yöpsin-/yöpsen-) mevcut telaffuzları ile tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde tek tük yer alması olmuştur. Bu durumda, bize düşen görev, bu fiillerin geçmişte izlemiş olduğu varsayılan her türlü fonetik, morfolojik ve semantik hareketi gündeme getirmek, benzerleri ile karşılaştırmak suretiyle süreci yorumlayıp konuya ilgi duyan araştırmacılara naçizane bir fikir verebilmek olmuştur. Her iki anlamdaş fiilin kökeni ile ilgili görüşlerini paylaşan araştırmacıların birçoğu bu fiillerin Moğolca ödünçlemeler olduğu fikrinde birleşmişlerdir. Bu düşüncelerin temelinde, her iki fiilin tarihî ve çağdaş lehçelerimizde gerçekten çok az kullanılması, buna mukabil Moğol dilinin eski ve yeni metinlerinde sıklıkla yer alması ile Codex Cumanicus'un yazıldığı sahanın Altın Orda Moğol-Türk İmparatorluğu sınırları içinde bulunması olmuştur diyebiliriz. Bu sahada yaşayan halkın büyük çoğunluğu Kıpçak Türkü olmakla birlikte, başta yönetim ve askerlikle ilgili olmak üzere birçok Moğolca isim ve fiilin Kıpçak

Türkçesine geçtiği bilinen bir gerçektir. Bundan dolayı Codex Cumanicus'un da içinde bulunduğu Kıpçakça eserlerdeki Moğolca ödünçlemelerin yoğunluğu sebebiyle başta Poppe olmak üzere çok sayıda bilim insanı metindeki Moğolca unsurlar üzerinde çalışmalar yürütmüşlerdir. Bize göre de bu görüşler muteber olmakla birlikte, “*büsre-/büsüre-*” fiilinin ses ve anlam bakımından Türkçe benzerinin Eski Türkçe metinlerde geçen “*bütür-*” fiili olması, ayrıca “*yöpsin-/yöpsen-*” fiilinin kökü olan “*yöp/yüp*” ismi ile “*+sın-/+sin-*” ve “*+san-/+sen-*” isimden fiil yapma eklerinin sınırlı da olsa Türkçenin farklı dönemlerinde var olması, bu Kıpçakça fiillerin Moğolcadan alıntı bile olsa, daha önceki dönemlerde Türkçeden Moğolcaya geçen verintiler olabilme ihtimalini düşündürmektedir.

Bundan hareketle, daha önce de bahsettiğimiz üzere, “*büsre-/büsüre-*” fiiline anlam itibarıyla yakın olan “*bütür-*” kelimesinin Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesinde “sağaltmak, sağlam hale getirmek, alacağını tanıklamak, ispat etmek, inandırmak, inanmaya zorlamak, ispat etmek, izah etmek, teyit etmek” gibi anlamları içermesi, bu fiilin Türkçe kökenli olma olasılığını gündemde tutmaktadır.

Yine benzer biçimde, “*yöpsin-/yöpsen-*” fiilinin isim kökü olan Moğolca “*cöb*” ile Türkçe “*yöp*” ve “*yüp*” sözcüklerinin yakın anlamlı olması (iyi, doğru, gerçek, sağlam, tamamen, büsbütün) ile birlikte, Moğolca “*-sıya-/siye-*” ekinin yanı sıra Türkçede “*+sın-/+sin-*” ve “*+san-/+sen-*” eklerinin varlığı dolayısıyla Türkçe “*yöpsin-*” ve “*yöpsen-*” biçimlerinin Moğolcaya “*cöbsiye-*” olarak geçme ihtimali de mevcuttur.

Bununla birlikte, benzer ek ve köklere sahip her iki Altay dilinde de akrabalığa dayanan ortak kök ve gövdelerin var olduğu da bilinen bir gerçektir. Yani her iki dilde de söz konusu fiillerin o dile ait birtakım kurallar dâhilinde türetilmesi de bir olasılıktır. Yine de Türkçe ve Moğolca birçok ortak kelimenin varlığının akrabalık eseri mi yoksa bir dilden diğerine ödünçleme sonucunda mı meydana geldiği hususundaki tartışmalar bilindiği üzere güncelliğini korumaktadır. Karşılaşılan bu gibi durumlarda yapılması gereken, ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi Türkçenin fonetik, morfolojik ve sentaktik birtakım hususiyetlerini göz önünde bulundurup, komşu ve akraba dillerin sözlükleri de incelenerek problemleri kelimelelere dair olasılıkları gündeme getirmekten ibaret olacaktır.

Kaynakça

- Akalın, M. (1988). *Tarihî Türk Şiveleri*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü: 73, Seri: IV-Sayı: A. 21, Ankara.
- Aksan, D. (1987). *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi (Ana Çizgileriyle)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları: 357.
- Altınkaynak, E. (2006). Gregoryan Kıpçak Dil Yadıgârları. İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık.
- Arat, R. R. (2006). *Yusuf Has Hacib Kutadgu Bilig*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Argunşah, M. & Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. Ankara: Kesit Yayınları.
- Atalay, B. (1945). *Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lugat-it-Türkiyye*. İstanbul: T.D.K. C. II. 21.
- Atalay, B. (1999). *Divanü Lûgat-it Türk*. (4. Baskı). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Caferoğlu, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 260.
- Chirli, N. (2005). *Algış Bitigi-Ermeni Kıpçakça Dualar Kitabı*. Haarlem, Netherlands: Türkistan ve Azerbaycan Aratırma Merkezi.

- Clauson, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University. XLVIII.
- Çağatay, S. (1950). *Türk Lehçeleri Örnekleri-VIII. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla Kadar Yazı Dili*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları No: 62, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Çağatay, S. (1972). *Türk Lehçeleri Örnekleri II*. Ankara: Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları: 214, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Çiçek, S. E. (2015). "Kıpçak Sözlüklerindeki Moğolca Unsurlar". *Bellekten*. 63-1, s. 49-98.
- Doerfer, G. (1975). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen (TMEN)*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GmbH.
- Ersoy, F. (2012). *Türk-Moğol Dil İlişkisi ve Çuvaşça*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Gabain, A. von (2003). *Eski Türkçenin Grameri*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gabain, A. Von (1988). *Codex Cumanicus'un Dili. Tarihî Türk Şiveleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 73, Seri: IV-Sayı: A. 21, s. 67-109.
- Grönbech, K. (1992). *Kuman Lehçesi Sözlüğü (Codex Cumanicus'un Türkçe Sözlük Dizini)* (Çeviren: Kemal Aytaç). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 911.
- Gündüz, T. (2001). *Kars. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, s. 515-518.
- Güner, G. (2013). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Ankara: Kesit Yayınları.
- Güner, G. (2017). "Codex Cumanicus'ta Moğolca Alıntı Kelimeler Üzerine Yeni Bir Yaklaşım". *Gazi Türkiyat*, Bahar, 2017/20: 9-24.
- Haenisch, E. (1939). *Manghol un Niuca Tobca'an (Yüan-ch'ao pi-shi), Die Geheime Geschichte der Mongolen*. Leipzig: Teil II: Wörterbuch.
- Kafesoğlu, İ. (1983). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Karaca, B. (2001). *Doğu Ermenice-Türkçe Sözlük*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Karamanlıoğlu, A.F. (1994). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 579, İnceleyen: Prof. Dr. Zeynep Korkmaz.
- Karaşlar, M. S. (2012). *Codex Cumanicus'ta Eylem*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili Doktora Programı, İstanbul.
- Kâşgarlı Mahmûd Divânü Lûgati't-Türk. (2005). İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Kırzioğlu, F. (1992). *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları: VII. Dizi-Sayı: 121.
- Koç, K., Bayniyazov, A., & Başkapan, V. (2021). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları 1395/1.
- Korkmaz, Z. (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kurat, A.N. (2019). *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları: IV/A-1.1 Dizi-Sayı: 35.

- Lessing, F. D. (2003). *Moğolca-Türkçe Sözlük*. Çeviren: Günay Karaağaç. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları: 829/2.
- Nadelyayev, V.M., Nasilov, D.M., Tenişev, E.R., & Şçerbak, A.M. (1969). *Drevnetjurkskiy Slovar'*, Leningrad.
- Öner, M. (2015). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları 963.
- Özşahin, M. (2017). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları 1224.
- Özyetgin, M. (1996). *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 658.
- Özyetgin, M. (2001). *Ebu Hayyan-Kitabü'l-İdrak li Lisani'l-Etrak-Fiil: Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*. Ankara: Köksav.
- Pekacar, Ç. (2011). *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Pekacar, Ç., Türk, A. T., & Yıldızlı, M. E. (2014). Codex Cumanicus ve Kumuk Türkçesinin Söz Varlığı: Filler, VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiri Kitabı II, Yayına hazırlayanlar: Prof. Dr. Mustafa Özkan, Doç. Dr. Enfel Doğan, s. 293-307.
- Poppe, N. (1962). Die Mongolische Lehnwörter im Komanischen. *Németh Armağanı*. Hazırlayanlar: János Eckmann, Ağah Sırrı Levend, Mecdut Mansuroğlu. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 331-340.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Sevortyan, Ye. (1997). *Etimologiçeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov*. Moskva. *Tarama Sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 212.
- Tavkul, U. (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 770.
- Tavkul, U. (2003). Codex Cumanicus ve Karaçay-Malkar Türkçesi. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* (15), Bahar 2003, s. 45-81.
- Tekin, T., & Ölmez, M. (1999). *Türk Dilleri Giriş*. İstanbul: Simurg.
- Toparlı, R. & Vural, H., & Karaatlı, R. (2003). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*. (1993). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Sayı: 211/8, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Ünal, O. (2016). *Klasik Moğolca Söz Varlığında Türkçe Kökenli Kelimeler ve Türkçe-Moğolca Ses Denklikleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı, İstanbul.
- Yudahin, K.K. (1998). *Kırgız Sözlüğü*. (Çeviren: Abdullah Taymas). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 121.